

Jürgen Habermas (1990): *Vergangenheit als Zukunft*. Pendo-verlag, Zürich, 158 s.

Ralf Dahrendorf (1990): *Betrachtungen über die Revolution in Europa*. Deutsche Verlags-Anstalt, 155 s.

Tieteellisesti kommentoivan tekstin tuottaminen kansainvälisten suhteiden viimeaikaisista muutoksista on ollut poikkeuksellisen epäkiitollinen tehtävä, koska yhteys aikaisempiin selitystapoihin ja -traditioihin on usein ollut pakko katkaista. Toisaalta liian hanakka tarttuminen uusiin löydöksiin on myös helposti kostautunut: monet tieteelliset analyysit sotimisen anakronistisuudesta 'uudessa' kansainvälisessä järjestelmässä olivat makulatuuria jo ehtiessään painosta ulos. Kun kansainvälisten suhteiden perustavaa laatua olevan muutoksen rummuttaminen näin osoittautui perusteiltaan kovin heppoiseksi, syntyi sosiaalisena tilaus John Mearsheimerin kuuluisaksi tulleelle vastakkaiselle argumentaatiolle, jossa ylistettiin – jälleen kerran – kylmän sodan rauhaa säilyttäviä ominaisuuksia. Tässä sekavassa analyttisessä tilanteessa joudutaan pohtimaan, missä määrin yleensä on mahdollista sanoa mitään periaatteellisempaa Euroopassa vuodesta 1989 lähtien tapahtuneista muutoksista.

Kun kansainvälisen politiikan ammattimaiset tutkijat ovat usein seuranneet johtolankoja, joista on pian luovuttu («Euroopan turvallisuusarkkitehtuurista» ETYK-juonteineen käyty keskustelu on tästä hyvä esimerkki), tekee mieli katsoa, minkälaisia teemoja kansainvälisen politiikan teoreettisesta painolastista vapaat yhteiskuntateoreetikot ovat nostaneet esiin Euroopan suuria muutoksia analysoidessaan. Jo vuonna 1990 saksalaisella kielialueella ilmestyi kaksi nimekkään kirjoittajan – Jürgen Habermasin ja Ralf Dahrendorfin – poliittisen esseistiiikan piiriin luettavaa keskustelukirjaa, joissa esitetyillä teemoilla ja teeseillä on mielenkiintoa myös kansainvälisen politiikan tutkimuksen kannalta.

Jürgen Habermas käsittelee kirjassaan *Vergangenheit als Zukunft* sekä Saksan yhdistymistä että laajempia eurooppalaisia prosesseja. Saksan yhdistymisprosessista kirjoittaessaan Habermas korostaa paljon enemmän tapahtumien sattumanvaraisuutta kuin esimerkiksi Karl Kaiser, joka nopeasti markkinoille tullessa standarditeoksessaan melko pitkälle myötäili liittokansleri Kohlin jälkipolville tarjoilemaa tulkintaa päättäväisestä tarttumisesta historiallisesti ainutkertaiseen tilaisuuteen. Habermas näkee Saksan yhdistymisen hallintotoimenpiteenä, joka toteutti taloudellista imperatiivia, eikä jättänyt tilaa omaehtoisen demokraattisen dynamiikan kehittymiselle tai poliittisten vaihtoehtojen tematisoinnille. Tältä osin kuluneet vuodet ovat vain vahvistaneet Habermasin tulkintaa. Toisaalta kun Habermas arvostelee Saksan »poliittista luokkaa» siitä, että ei ymmärretty mobilisoida länsisaksalaisia mukaan yhteisen kansan projektiin ja että ei osattu tehdä DDR:n väestölle selväksi demokraattisten ja oikeusvaltiota koskevien periaatteiden normatiivista sisältöä, kirjoittajan yliopettajamainen ote alkaa

hieman häiritä. Miten realistista, ajanmukaista tai edes poliittisesti toivottavaa oli yleensä odottaa länsisaksalaisten suurelta enemmistöltä emotionaalista sitoutumista johonkin suureen projektiin ja vielä saksalaiskansalliseen projektiin toteutuneen »kustannustietoisien varautuneisuuden» sijasta? Entisille itäsaksalaisille yhdistymisen politiikka taas on käytännössä ollut jotakin muuta kuin länsimaisen demokratian ihanteellisesti ymmärrettyjen periaatteiden opiskelua. Habermas kieltäytyy myös hyväksymästä teesiä intellektuellien »nolostuneesta» vaikenemisesta Saksan yhdistymisen yhteydessä ja antaa siten suhteellisen vähäisen painoarvon poleemikkojen ja muidenkin usein esittämälle käsitykselle saksalaisten intellektuellien vihamielisestä tai korostetun välinpitämättömyydestä suhtautumisesta kotimaahansa. Tämä painotusero selittyy sillä, että Habermas on taipuvaisempi kuin monet intellektuellikollegansa ymmärtämään jonkinasteisen patriotismin yhteiskuntasopimuksen hengessä ja ilmentymänä.

Sensitiivisemmin kuin Saksan yhdistymisprosessin poliittista puolta Habermas tuntuu käsittelevän itä- ja länsisaksalaisten keskinäistä kulttuurista vierautta. Itäsaksalaisiin viitaten hän toteaa, että katkenneet biografiat ovat aina katastrofi ja että kulttuuristen miljöiden tuhoaminen on paljon kertakaikkisempaa kuin esimerkiksi teollisen tuotantokapasiteetin hävittäminen. Jos vanhojen miljöiden häviäminen on ongelmallista, niin ongelmallista on myös liian leimallinen jälleenrakennusmentaliteetti: tämä saa Habermasin mukaan länsisaksalaiset helposti reagoimaan allergisesti, koska he joutuvat uusien osavaltioiden mentaliteetissa ja entisissä DDR:n kansalaisissa tunnistamaan oman menneisyytensä jo taakse jätettyjä ja kiusallisiksi koettuja piirteitä. Tämä kaikki ei tietenkään ole pelkästään saksalaista problematiikkaa, vaan koskee laajemminkin Euroopan itä- ja länsipuolisko-kojen kivuliasta lähtymisprosessia.

Habermasin Eurooppa-analyysissä on sekä optimistisiä että pessimistisiä aineksia. Yhtäältä hän uskoo, että maailmanhistoria on tarjoamassa yhdistyneelle Euroopalle ikään kuin toisen tilaisuuden; toisaalta hän toteaa, että »kansalaisyhteiskunnan» tila oli itäisen ja keski-Euroopan maissa mullistuksen hetkellä vielä lohduttomampi kuin lännessä osattiin aavistaakaan, koska kansalaisyhteiskunnan rakenteet olivat muodostuneet valtion peilikuvaksi. Habermas muistuttaakin, että kansalaisyhteiskunnan käsitteen keskeisyys itäisen ja keski-Euroopan toisinaajattelijoiden keskuudessa ilmenee ennen kaikkea menetykskokemuksia.

Mielenkiintoista on lukea, miten Habermas kommentoi kylmän sodan jälkeisen kansainvälisen järjestelmän luonteesta ja tilasta esitettyjä diagnooseja. Fukuyama on laulettu suohon niin monta kertaa, että hänen historian jälkeisen tilan postuloiva analyysinsa palvelee lähinnä keskustelun negatiivisena katalysaattorina jos enää sinäkään. Habermasin Fukuyamaa kohti ampuma nuoli on toteamus, että länsimainen rationalismi on aina itse synnyttänyt vaihtoehtonsa; siihen ei tarvita globaalia haastajaa ja kilpailijaa kapitalistiselle markkinataloudelle. Sen si-

jaan Habermas jakaa pikemminkin vaikutelman, jota Christian Meier on kuvannut »tähänastisten suuntausten ehtymiseksi» (»Auslaufen bisheriger Orientierungen»). Samalla tavoin myönteisessä sävyssä hän viittaa myös Ernst-Otto Czempelin Merkur-lehdessä esittämään sanaelmaan, jonka mukaan maailma ei enää ole »valtioiden maailma» (Staatenwelt) mutta ei vielä myöskään »maailmanyhteisö» (Weltgesellschaft) vaan lähinnä »yhteisöjen maailma» (Gesellschaftswelt).

Fukuyama kelpaa maalitauluksi myös Ralf Dahrendorffille, joka kirjassaan *Betrachtungen über die Revolution in Europa* pitää Francis Fukuyaman perusvirheenä nykyisten läntisten yhteiskuntien ymmärtämistä »yhdeksi järjestelmäksi», kun Dahrendorffin mukaan järjestelmiä voi aina – myös tulevaisuudessa – olla useita. Sen sijaan on vain yksi avoin yhteiskunta, popperilainen avoin yhteiskunta. Ralf Dahrendorffin perusteeksi onkin, että vuoden 1989 'vallankumous' Euroopassa ei perustunut millekään uudelle aatteelle, vaan koitti vanhojen ja koeteltujen aatteiden aika, joista tärkein on Karl Popperin edustama avoimen yhteiskunnan aate.

Kovin pitkälle Dahrendorf ei kuitenkaan pääse sen pohtimisessa, mitä avoimen yhteiskunnan uudesta tulemisesta entisen Neuvostoliiton entisissä alusmaissa siten oikein seuraa. Merkittävä on toki André Fontaine'ita lainattu huomio kielellisestä jälleenyhdistymisestä: 'idän' ja 'lännen' välisestä latteuksien vaihdosta päästään jälleen tilanteeseen, jossa keskustelu voi johtaa mielipiteiden muuttumiseen. Paljolti Dahrendorffin argumentaatio kulkee stereotyyppisiä latuja: vuoden 1989 tapahtumien taustalla nähdään 1980-luku »Schumpeterin vuosikymmenenä», jonka aikana läntinen Eurooppa löysi itsetuntonsa uudelleen ja onnistui kasvattamaan talouttaan; ei riitä että kommunismi on romahtanut, vaan myös sosiaalidemokratia on aatteena uuvuksissa; Eurooppa oli ETYKin objekti eikä subjekti, ja Helsingin päätösasiakirja oli satus quo'n nimeen vannoessaan hengeltään breshneviläinen dokumentti; Euroopan raja on yhtä kuin entisen Neuvostoliiton länsiraja, joskin Baltian maat saattavat muodostaa tässä suhteessa poikkeuksen.

Erityisesti olisi toivonut Dahrendorffin tarkentavan näkemystään avoimen yhteiskunnan toimintaedellytysten ja kansallisten kiistojen välisestä suhteesta. Nyt saamme tyytyä toteamukseen, että kansallisen itsemääräämisen idea viehättää ihmisiä, jotka tuntevat olevansa hukassa modernissa maailmassa. Kovin optimistinen Dahrendorfkaan ei näytä olevan sen suhteen, miten hänen ideaalimallinsa voisi toimia yhdistyneen Euroopan tasolla: Liittotasavallassa vuosikymmenet viljellystä Eurooppa-fraseologiasta huolimatta Saksojen yhdistymiseen liittyneet keskeiset päätökset tehtiin varsin puhtaasti kansallisista lähtökohdista käsin.

Sen paremmin Habermas kuin Dahrendorfkaan eivät keskustelukirjoissaan esitä mitään erityisen uutta tai sensaatiomaista, mutta pyrkimys kommentoida kansainvälisten suhteiden piiriin lukeutuvia ilmiöitä yhteiskuntaoteettista taustaa vasten on mitä kannatettavin. Esimerkinomaisesti voisi todeta, että kulttuuristen törmäysten

analysointi on yksi Eurooppa-tutkimuksessa laiminlyöty alue. Samalla tavoin avoimen yhteiskunnan kaltainen teema, josta jo on sanottu lähes kaikki olennainen, saattaa tulla uudelleen mielenkiintoiseksi, jos sen periaatteita onnistutaa soveltamaan luovasti uudentyyppisiin yhteisöihin.

JOHANNA SIIPIÄ